

BO'LG'USI TARIX O'QITUVCHILARIDA TARIX FALSAFASINING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARIGA DOIR BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ZARURIYATI

Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li

Qo'qon DPI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lg'usi tarix o'qituvchilarida tarix falsafasining zamonaviy konsepsiyalariga doir bilimlarni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarida tarix falsafasini tivojlantirishga oid nazariy qarashlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Tarix falsafasi, rivojlanish, tarixiy jarayon, malaka, manbashunoslik, falsafiy tahlil, uslub.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЗНАНИЙ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ

Анваржанов Арорджан Ахаджон угли.

базовый докторант Кокан ГПИ.

Абстрактный. В данной статье рассматривается социально-педагогическая необходимость развития знаний о современных концепциях философии истории у будущих учителей истории. В статье также излагаются теоретические взгляды на развитие философии истории у будущих учителей истории.

Ключевые слова. Философия истории, развитие, исторический процесс, компетентность, источниковедение, философский анализ, метод.

SOCIO-PEDAGOGICAL NEED FOR DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE OF MODERN CONCEPTS OF HISTORY PHILOSOPHY IN FUTURE HISTORY TEACHERS

Anvarjanov is the son of Ahrorjan Ahadjon

doctoral student of Kokan SPI

Abstract. This article discusses the socio-pedagogical necessity of developing knowledge of modern concepts of the philosophy of history among future history teachers. The article also describes the theoretical views on the development of the philosophy of history in future history teachers.

Keywords. Philosophy of history, development, historical process, competence, source studies, philosophical analysis, method.

Insoniyat bir necha ming yillik tarixga ega. Uning rivojlanish jarayonini tarix fani o'rganadi. Tarix yunoncha "Historian" so'zidan olingan bo'lib, o'tmish voqyealar haqida hikoyalar, bo'lib o'tgan hodisalar degan ma'noni anglatadi. U insoniyat o'tmishining o'ziga xosligini va umuman ko'p xilligini manbaashunoslik va boshqa yordamchi fanlar tarixiy manbalari asosida o'rganuvchi ijtimoiy bilimlar majmuini tashkil etadi. Tarixiy jarayonlarning falsafiy tahlili bilan tarix falsafasi yoki istoriosofiya shug'ullanadi. U mustaqil falsafiy fan sifatida o'zining predmeti, kategoriyalar apparati va metodologik yondashuvlariga ega. Ilk bor «tarix falsafasi» tushunchasini Volter qo'llagan. Nemis ma'rifatparvari Iogann Gotfrid Gerder (1744-1803) o'zining «Insoniyat tarixi falsafasiga doir g'oyalar» (1784) asarida ilk bor barcha xalqlarni o'z ichiga qamrab olgan yagona umuminsoniy kelajakka olib keluvchi tarixiy jarayonning birligi g'oyasini ilgari surdi. Jahon tarixiy jarayonini aynan shu tarzda anglashni u tarix falsafasining predmeti sifatida qaragan. Hozirgi davrga kelib, tarix falsafasi yoki istoriosofik bilimlar (jamiyat tarixining nazariy masalalari) tizimida uchta asosiy yo'nalish ajratib ko'rsatilmoqda. Bular: tarixiy jarayonni umumlashtirish (alohida «tarixlarni» yagona jahon tarixiga jamlash), tarixning ma'nosini axtarib topish va tarixiy bilish metodologiyasini yaratishdan iborat. Tarixni falsafiy anglash jiddiy tadrijiy rivojlanishni kechirdi. Qadimgi Sharqda tarix tabiatdagi narsalarning va yil fasllarining almashinuvi kabi abadiy o'z holiga qaytish jarayoni sifatida talqin etilgan. Masalan, Qadimgi Hind falsafasida hayotning harakati abadiy shaklda borishi (sansara) ta'limoti va u bilan bog'liq kishilarning u yoki bu qilmishlari

uchun beriladigan mukofotning muqarrarligi sifatida karma qonunining mavjudligi xaqidagi g'oyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimgi Yunonda, xususan, Geraklit ta'limotida an'anaviy shaklda tarixning davriy paradigmasi birinchi bor o'z ifodasini topdi. Unga ko'ra tarix aylanma shaklda harakat qilib, doimo o'zining dastlabki holatiga qaytadi. O'rta asrlarda tarixga diniy, teologik qarash hukmron edi. Tarixiy jarayonning ibtidosi sifatida olamning Xudo tomonidan yaratilishi g'oyasi qabul qilinib, tarixni harakatga keltiruvchi asosiy kuch ilohiy abadiy vujud hisoblangan. Ma'rifatparvarlik davridan boshlab tarix dinamikasining sababini tashkil etuvchi asosiy qonun sifatida taraqqiyot g'oyasidan faol foydalana boshlandi. Fransuz ma'rifatparvarlari Didro, Volter, Dalamber va boshqalar taraqqiyot yo'nalishining namoyondalari edi. Jan Antuan Kondorse (1743-1794) bu ta'limotni har tomonlama ishlab chiqishga harakat qildi. Uning fikricha, inson qobiliyatlar rivojining chegarasi yo'q, shuning uchun «tarix hech qachon orqaga qaytmaydi», lekin turli bosqichlarda taraqqiyot turli xil tezlikka ega bo'lishi mumkin[1]. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida tarix falsafasi aksariyat hollarda rivojlanish tarixi edi. Uning eng yuqori cho'qqisini Xegelning rivojlanish nazariyasi tashkil etdi. Unga ko'ra, tarix yagona qonuniy jarayon, undagi har bir davr qaytarilmas va o'ziga xos bo'lib, insoniyat umumiy rivojining qonuniy bosqichidan iborat. Tarixiy jarayon shuningdek, Mutlaq g'oya, Tafakkurni o'zidan-o'zi cheksiz rivojlanishining natijasidir. Xegel butun jahon tarixiy taraqqiyotida muayyan tarixiy xalqlar «ruhining» hukmronlik davrlari mavjudligi haqida fikr yuritib, uni quyidagi 4ta bosqichga ajratgan – sharq, yunon, rim va german davrlari. Xegel sharq adaniyatini jahon tarixiy taraqqiyotining eng qadimiy shakli ekanligini e'tirof etish bilan birga, german madaniyati uning eng so'nggi va yuksak bosqichi degan g'oyani ilgari surgan. XIX asrning 40-yillarida jamiyat va uning rivojlanish tarixiga materialistik qarash shakllangan bo'lib, uning asoschilari K.Marks va F.Engels uni tarixiy materializm, deb nomlashgan. Bunda tarixning rivojlanishiga tabiiy-tarixiy, qonuniy jarayon sifatida qaralib, uning asosini ob'ektiv sharoitlar, jamiyat moddiy hayot ehtiyojlari tashkil etadi, ular asosiy sinflarning manfaatlarida o'z aksini topadi va antogonistik jamiyatda sinfiy kurash orqali

namoyon bo'ladi. Xegel va Marks tarix falsafasining umumiy xususiyati shundaki, ular tarixga inson ongi va irodasidan tamomila mustaqil mavjud, faqat olg'a qarab rivojlanuvchi qonuniy jarayon sifatida qaraganlar. XX asrning ikkinchi yarmidan tarix falsafasining an'anaviy muammolari muayyan ijtimoiy fanlar tasarrufiga o'ta boshladi. Shu munosabat bilan pozitivizm tarix falsafasining intihosi va uning sotsiologiya bilan almashganini e'lon qildi. Ayni shu davrda Shpengler, Toynbi, P. Sorokin va boshqalarning ijodlarida tarix rivojiga davriy yondoshuvning yangi variantlari ham paydo bo'la boshladi. Tarix falsafasining rivojlanishi jarayonida tarixiy bilishga bir qator metodologik yondoshuvlar vujudga keldi. Ularning ichida monistik va plyuralistik; chiziqli va davriy; formatsion va sivilizatsion konsepsiyalar kabi dixotomik qarashlarni keltirish mumkin. Monistik yondoshuv doirasiga marksistik ta'limot va postindustrial jamiyat nazariyalarini kiritish mumkin. Marksistik ta'limot ijtimoiy rivojlanishning ustivor omili, deb ishlab chiqarish usulini tan oladi va shu tamoyil asosida insoniyat tarixi rivojini muqarrar, birining o'rnini boshqasi egallaydigan besh asosiy formatsiyalar (ibtidoiy jamoa tuzumi, quldorlik, feodalizm, kapitalizm va kommunizm)ga ajratadi. Ikkinchi ta'limot – postindustrial jamiyat konsepsiyasi texnikani insoniyat tarixining asosiy omili, deb hisoblaydi va jamiyat tarixini birining o'rnini keyingisi egallaydigan 3 ta bosqichga bo'ladi. Bular: an'anaviy (sanoatlashgungacha), sanoatlashgan va postsanoatlashgan (informatsion) jamiyatlar. Plyuralistik yondoshuv insoniyat tarixining birligini inkor etib, o'zaro bog'liq bo'lmagan yoki kam bog'liq bo'lgan ko'plab o'zaro teng qadrli tarixiy tuzilmalar – sivilizatsiyalarning mavjudligini tan oladi, shu asosda insoniyat tarixi rivojlanishining yagona taraqqiyot jarayoni ekanligini inkor etadi. Chiziqli (yoki progressistik - taraqqiyotparvarlik) yondoshuv namoyondalari tarixiy taraqqiyot g'oyasini jahon tarixiy rivoji dinamikasining asosini tashkil etuvchi umumiy qonun sifatida qabul qiladilar. Bunda muayyan mezonlarga binoan insonning barcha tabiiy imkoniyatlari ro'yobga chiqadigan hamda barcha ehtiyojlari qondirilishi mumkin bo'lgan mukammal jamiyatga yetishishning bosqichlari va davrlari belgilanadi. Bunday maqsadlar sifatida sotsialistik,

kommunistik va boshqa utopiyalar ko'rsatiladi. Chiziqli rivojlanish konsepsiyasiga muqobil bo'lgan davriy (siklik) paradigma namoyondalari insoniyat tarixining yagona tarixiy yoki abadiy maqsadga qarab rivojlanishni inkor etadilar. Ularning fikricha, tarix aylanma shaklda harakat qilib, oxir oqibat o'zining boshlang'ich holatiga qaytadi. Ushbu nazariyalar qatoriga madaniytarixiy yoki sivilizatsion yondoshuv ham kiradi. Unga binoan, insoniyat tarixi – har biri o'ziga xos shakllanish, rivojlanish va inqiroz bosqichlariga ega bo'lgan, o'zaro kam aloqador yoki umuman bog'liq bo'lmagan lokal sivilizatsiyalardan tashkil topadi. Hozirgi davrga kelib, formatsion va sivilizatsion yondoshuvlar dixotomiyasi doirasidagi bahs-munozara keskin tus olmoqda. Ayniqsa, postsotsialistik makonda bir necha o'n yilliklar davomida hukmron bo'lib kelgan formatsion, marksistik yondoshuvning qiyinchiliklar bilan bartaraf etilishi yorqin namoyon bo'lmoqda. Avvalgi paragraflarda qayd etilganidek, formatsion nazariya K.Marks nomi, u ishlab chiqqan jamiyat haqidagi ta'limot bilan bog'liq. Umuman olganda, Marks o'z davridagi global tasavvurlarga, xususan, Xegelning umumiy qonuniyatlar hamda yagona yo'nalishga ega bo'lgan jahon tarixi haqidagi g'oyalarga ergashgan edi. Bu tasavvurlar tarixga materialistik yondoshuv asosida qayta ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra insoniyat tarixi tabiiy, o'z ichki qonuniyatlariga ega bo'lgan, ya'ni kishilar ongiga bog'liq bo'lmagan holda sodir bo'ladigan formatsiyalarning almashinish jarayonidan iborat. Formatsiya deganda qandaydir empirik jamiyat (ingliz, fransuz yoki boshqa) geopolistik hamjamiyat (Sharq, G'arb) emas, balki jamiyat ijtimoiy tuzilmasining negizini tashkil etuvchi umumiyat tushuniladi. Ya'ni, formatsiya – jamiyatning muayyan tarixiy tipidir. Har bir formatsiyaning asosini o'ziga xos ishlab chiqarish usuli tashkil etib, uning strukturasi ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish qurollari, ularning rivojlanish darajasi va xarakteri muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish munosabatlari siyosiy, huquqiy ustqurmaga, shuningdek, ijtimoiy ongning boshqa shakllariga nisbatan asos, bazis rolini o'ynaydi. Formatsion ta'limotga ko'ra, jamiyat quyi shakldan yuqori shakllarga, ibtidoiy jamoa tuzumidan quldorlik jamiyati orqali

feodalizmga, undan kapitalizmga hamda eng oliy maqsad, insoniyatning «oltin» asri kommunizmga qarab harakat qiladi. Bir formatsiyadan ikkinchisiga o'tish yangi ishlab chiqarish kuchlari va eskirib qolgan ishlab chiqarish munosabatlari o'rtasidagi ziddiyatlar hamda ixtiloflar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy inqilob orqali sodir bo'ladi. XIX asrning oxiri – XX asr o'rtalariga kelib, formatsion ta'limot nafaqat ijtimoiy nazariya bo'libgina qolmay, balki kuchli e'tiqodga tayangan mafkuraviy ta'limot darajasiga ko'tarildi. Rossiyada 1917-yil Oktyabr inqilobi va ayniqsa, 1945-yildan so'ng, «real sotsializm» deb atalmish mamlakatlarning rasmiy mafkurasiga aylandi. Ayni paytda marksizmning tanqidi G'arbning bu mamlakatlarga qarshi yo'naltirilgan mafkuraviy kurashining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. Sotsialistik tizim inqirozga yuz tutgandan so'ng formatsion ta'limot tanqidi ayniqsa postsotsialistik makonda yanada kengroq va keskinroq tus oldi. U bir qator xususiyatlarga ko'ra tanqid qilinadi. Xususan, u o'ziga xos G'arbiy yevropa tarixini butun jahon tarixiga ko'chirish asosida ishlab chiqilganligi; ijtimoiy-iqtisodiy omilning rolini mutlaqlashtirgan holda, boshqa omillar, ayniqsa, jamiyatning ma'naviy sohasi ahamiyatini qashshoqlashtirib, uni faqat antagonistik sinflar manfaatlarini in'ikosi sifatidagina qaralgani; tarixiy bilishda uni asossiz ravishda yagona evristik konsepsiya rolini bajaradi, degan xulosalari shular jumlasidandir. Hozirgi zamon tarixini, kapitalizm rivoji istiqbollari anglashda, formatsion ta'limot xulosalarining haqiqatga mos kelmasligi, «real sotsializm» mamlakatlarida amalga oshirilgan keng qamrovli sotsialistik tajribaning muvaffaqiyatsiz intihosi makrsistcha tarixiy konsepsiyaning tanqidida hal etuvchi argument bo'ldi. Formatsion yondoshuvdan farq qilib, sivilizatsion yondoshuv yagona, yaxlit tizimga tushirilgan ta'limot sifatida shakllangan emas. «Sivilizatsiya» tushuchasi (lot. civilize – fuqarolarga, davlatga xos) ilk bor XVIII asrda yevropalik ma'rifatparvarlarning asarlarida qo'llana boshladi. U jiddiy evolyusiyaga yuz tutib, hozirgi paytgacha bir qancha ma'nolarda qo'llaniladi. Dastlabki davrlarda u tabiat olami tuzilishidan farqli ravishda umuman insoniyatni, uning ijtimoiy tuzilishini anglatgan va birlik shaklda ishlatilgan. Keyinchalik u yovvoyilik va johillikdan keyin keluvchi ijtimoiy rivojlanish bosqichini

bildirgan. Co'ngra u qadriyaviy xususiyat kasb etib, madaniyat tushunchasiga, ayniqsa, individual va ijtimoiy xulq-atvor normativlariga singib ketgan ma'naviy madaniyat, ya'ni kishilar, xalqlarning mentalligi ma'nosiga yaqinlashib qoldi. Amerikalik olimlar A.Kreber va K.Klakxan 1952-yilda «madaniyat» terminining 164 ta ta'rifini e'lon qildilar va ko'p hollarda uni «sivilizatsiya» termini bilan bir qatorda qo'llanilganligini qayd etdilar[2]. «Sivilizatsiya» va «madaniyat» tushunchalari ko'pincha sinonimlar sifatida ishlatib kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmonaliyev I.M. [“Tarixiy tafakkur” va “kasbiy kompetentlik” tushunchalarining ijtimoiy-falsafiy va pedagogik talqini.](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:d1gkVwhDpl0C)
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:d1gkVwhDpl0C
2. Usmonaliyev I.M. [Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirish masalalari va bugungi kundagi zarurati.](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:9yKSN-GCB0IC)
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:9yKSN-GCB0IC
3. Usmonaliyev I.M. [Pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi.](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:qjMakFHDy7sC)
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hsELKTgAAAAJ&citation_for_view=hsELKTgAAAAJ:qjMakFHDy7sC